

LIBERALNI KATOLICIZAM KAO SASTOJNICA IDEOLOGIJE ILIRIZMA

Franjo Emanuel HOŠKO, Rijeka

»Liberalni katolicizam« nije stran pojam hrvatskoj historiografiji. Jasno je naime naznačeno da je liberalni katolicizam sastavni dio ideološkog sustava Franje Račkoga i Josipa Jurja Strossmayera i njihove Narodne stranke. Taj liberalni katolicizam, odnosno liberalizam kod katoličkog svećenstva, uočljiv je kao sastavnica jugoslavenske ideologije Narodne stranke. Tako je u povijesnom istraživanju neosporno da »jugoslavizam interpretira stil mišljenja i norme liberalne buržoazije, njezine inteligencije i s njome povezanoga liberalnog katoličkog svećenstva«.¹ Osim toga svakako valja uočiti i činjenicu da je od 1860-ih godina pa sve do konca 19. stoljeća liberalnim shvaćanjem, i to ne samo kao političkom opcijom, bio »obuhvaćen najveći dio hrvatskoga katoličkog svećenstva«.²

Ako su u drugoj polovici 19. stoljeća bili takvi društveno-politički stavovi većine hrvatskoga katoličkog klera, nameće se pitanje o stavovima u tim pitanjima tog dijela populacije u prethodnim razdobljima, u vremenu ilirizma i prije njegove pojave u prvoj četvrtini 19. stoljeća. Na to pitanje, čini se, historičari još uvijek nisu pružili dovoljno decidirane odgovore. Indikativna je, naprimjer, ali istodobno i preopćenita tvrdnja da je jugoslavenska ideologija Narodne stranke svoje pobude »crpila iz tradicije ilirizma«.³ Ilirizam svoju zaključnicu doživljava revolucionarne 1848. godine. Tada se je jasno očitovalo da program narodnjaka sadrži brojne zasade liberalizma i stoga same ilirce predstavlja kao građanske liberale.⁴ Premda su tada ti građanski liberali u svoje redove okupili nacionalno svjesnu inteligenciju zajedno s liberalnim svećenstvom,⁵ ipak historičari ne govore izravno o liberalnom katolicizmu i liberalnim katolicima niti te 1848. godine, a niti u prethodnim godinama ilirskog razdoblja.

1 Mirjana GROSS, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije*, u: ISTA (urednica), *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981, str. 283.

2 *Isto djelo*, str. 291.

3 *Isto djelo*, str. 287.

4 Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj. Njegov život i njegovo doba*, Zagreb, 1975, str. 326.

5 Mirjana GROSS, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata*, str. 289.

Ovaj prilog želi svratiti pažnju na postojanje liberalnog katolicizma jozefinističkog podrijetla u nas i označiti ga kao izričitu sastojnicu ideologije ilirizma, i to već u samim počecima ilirskog pokreta. Riječ je o tzv. ranom liberalizmu, različitom od razmahalog liberalizma u drugoj polovici 19. stoljeća, odnosno o liberalnom katolicizmu koji je istovjetan s kasnim jozefinizmom. Taj i takav liberalni katolicizam nije samo usputna pojava u našim stranama, nego opća duhovna klima u kojoj je odgojeno svećenstvo sjeverozapadne Hrvatske potkraj 18. stoljeća i u kojem se ono odgaja u prvoj polovici 19. stoljeća. Razumljivo je stoga da liberalno formirano svećenstvo podržava predvodnike ilirskog pokreta i prihvaća njihove ideje od samoga početka, ne zazirući od njega, premda ideologija ilirizma sadrži izričite zasade liberalizma.

I.

Liberalizam je naziv za široko idejno strujanje koje se u evropskoj duhovnoj povijesti javlja već na početku 15. stoljeća u vremenu humanizma i renesanse sa zahtjevima da se svakom pojedinom čovjeku osigura sloboda. Ta je misao u 19. stoljeću došla do svog vrhunca, jer je tada prerasla u značajan politički pokret s revolucionarnim obilježjima. Liberalizam u svom realnom i idejnom opsegu prije svega sadrži gospodarski liberalizam, izražen u zahtjevu za slobodnim tržištem. Liberalna načela u ekonomiji omogućila su razvoj kapitalizma koji je sa sobom donio problem industrijskih radnika, izloženih hirovima tržišta i izrabljivanju poslodavca. Da riješi te i slične probleme nastao je socijalizam, koji – kao i kapitalizam – nužno ima svoju političku dimenziju. Politički je liberalizam već potkraj 18. stoljeća našao svoj istaknuti izraz u deklaraciji Francuske revolucije o ljudskim i građanskim pravima. Nosilac političkog liberalizma je građanstvo, a ono je za svoj razvoj zahtijevalo oslobađanje od okvira feudalnih društvenih i političkih odnosa. Na temelju zasada političkog liberalizma o jednakosti svih ljudi pred zakonom nastaju političke stranke koje u političkoj borbi, i to pod zaštitom ustavne države, organiziraju i razvijaju javni život. Politički je liberalizam također zauzet za opće narodno dobro pa pogoduje buđenju i razvijanju nacionalnih integrativnih procesa koji završavaju oslobađanjem jedne nacije od političkog gospodarstva druge. Naravno da liberalizam ima svoj utjecaj i na kulturu. U znanosti prevladava pozitivizam, načelno nepovjerljiv prema religijskoj misli, a u umjetnosti i književnosti nakon romantizma vladaju realizam i naturalizam, koji se u svojim shvaćanjima razilaze s kršćanskim moralnim zasadama; liberalizam svoje moralne vrijednosti određuje naime sa stajališta svrsishodnosti, razboritosti i građanskog osjećaja za čast, a ne na temelju objave. Za liberalizam je karakterističan kulturni optimizam, tj. vjerovanje da će se s porastom prosvjete i kulture povećati i ljudska sreća.⁶

Liberali općenito nisu odbijali niti nijekali religiozne vrednote, ali su pokazivali sklonost potiskivati te vrijednosti iz javnog života u privatni. Vjernike nisu podnosili u javnom životu, intimno ih smatrajući nazadnima. To je bio načelni stav vjerskog liberalizma, a može se govoriti i o katoličkom liberalizmu, koji uključuje širok prostor od radikalnog stava koji je označen materijalizmom i religioznim

⁶ Usp. Georg SCHWAIGER, *Liberaler französischer Katholizismus im Vormärz (1830–1848)*, u: Martin SCHMIDT, Georg SCHWAIGER (urednici), *Kirchen und Liberalismus im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1976, str. 143–153.

indiferentizmom, čak ateizmom, do umjerenog koji priznaje vrijednost objavljenih vjerskih zasada u privatnom životu. S ovim drugim stavom u skladu je izreka da je vjera privatna stvar; iz takvog gledanja proizlaze i stavovi o rastavi Crkve i države, odnosno o prilagođivanju Crkve zahtjevima i načelima javnoga života, čak i pod cijenu odricanja od opravdanih nastojanja koja nalažu vjera i vjersko učenje. U sustav katoličkog liberalizma valja ubrojiti također ideje koje su prepoznatljive u političkim i društvenim nastojanjima vodećih crkvenih ljudi u nas u razdoblju ilirizma, a i kasnije. U njihovim nastojanjima lako su prepoznatljivi stavovi:

- nastojanje oko toga da se stvori i sačuva konstitucionalni poredak koji će osigurati suverenost naroda, jednakost svih pred zakonom, opće pravo glasa, slobodu tiska, i to u hrvatskim zemljama i u cijeloj Monarhiji;
- optimizam s obzirom na doseg prosvjete i vjera u napredak te uvjerenje da prosvjeta i napredak mogu dovesti do nacionalne slobode i do veće sreće pojedinaca;
- traženje zblizavanja s drugim konfesijama, osobito s Pravoslavnom Crkvom, i težnja za smanjenjem konfesionalnih razlika te rad za jedinstvo s kršćanskim Istokom;
- sklonost da se prizna autonomija profanog područja, da se pitanja znanosti i društvene politike ne promatraju samo pod vidom vjerskih i kršćanskih zasada, traženje pomirenja između vjere i znanosti.

Ti se stavovi i ciljevi mogu opravdati i na temelju kršćanskih načela, ali poticaj za to u konkretnom geohistoričkom okruženju ovaj put nije došao od vjere nego od liberalizma.⁷

II.

Ovoj panorami zasada katoličkog liberalizma, tj. stavovima koje zastupaju liberali iz redova katolika ukoliko slijede opće stavove liberalizma, valja dodati i elemente liberalne ideologije koji se kristaliziraju kao zasade razgrađivanjem konkretnih povijesnih datosti u samom katolicizmu. Takve zasade liberalnog katolicizma u nas dolaze do izražaja osobito jasno u tzv. *Zahtijevanjima naroda* koja je prihvatila Velika narodna skupština 25. ožujka 1848. u Zagrebu, i to u nazočnosti oko 200 svećenika.⁸ Među 30 točaka te povelje revolucionarne 1848. godine u nas četiri zahtjeva se izravno ili neizravno odnose na držanje katolika. Tako 9. zahtjev traži »slobodu štampe, vjere, učenja i govora«; za »jednakost svih bez razlike stališa i vjere« zauzima se 12. zahtjev; član 29. traži da »duhovne i svjetske« službe mogu obnašati »samo sinovi trojedine Kraljevine«, a 30. zahtjev želi promjenu konstitucionalnog bića Crkve i traži »ukinuće celibata i uvođenje narodnog jezika u cerkvu polag starinskoga hrvatskoga prava i običaja«.⁹

J. Šidak je usporedio ova *Narodna zahtijevanja* s tzv. Peštanskim programom mađarskih liberala pod vodstvom Lajoša Kossutha od 15. ožujka 1848. pa tvrdi:

7 Juraj MATAUŠIĆ, *Die Kroatische Katholische Presse 1849–1900*, u: *Communicatio Socialis*, 18 (1895), br. 3, str. 207–221.

8 Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za Revolucije 1848–1949*, Zagreb, 1979, str. 36; Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 254.

9 Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za Revolucije*, str. 51, 52.

»Ova usporedba pokazuje da su peštanske točke, *od prve do posljednje* (potcrtao J. Š.), ponekad samo prilagođene svrsi cjeline, sadržane u *Narodnim zahtjevanjima*, tako da se dobiva dojam o njihovom svjesnom prenošenju. Pri tom je hrvatski program u osnovnom socijalnom zahtjevu, ukidanju feudalnih odnosa, mnogo određeniji i dosljedniji... Bio je to, ukratko, jedan buržoasko-demokratski program prilagođen zemlji koja se bori za svoje nacionalno oslobođenje.«¹⁰ Šidak ne prosuđuje *Narodna zahtjevanja* i Peštanski program pod vidom liberalnog katolicizma, ali spominje da Peštanski program u svom tekstu traži samo »građansku i vjersku jednakopravnost«, ali u drugim dokumentima mađarski su revolucionari također zahtijevali: dokidanje celibata kod klera, općenitu upotrebu narodnog jezika u crkvenim i liturgijskim činima te civilnu odjeću za klerike.¹¹ Odijeljenost Crkve od države trebala se ogledati u nezavisnosti Crkve koju bi trebali osigurati laici suodlučivanjem u crkvenim poslovima. Revolucija je također tražila samo relativnu poslušnost papi, a ne apsolutnu, zatim bolje odnose između biskupa i svećenika te sigurnost svećenstva u slučaju da ne misle kao njihov pretpostavljeni biskup i, konačno, kontrolu nad upravom crkvenih dobara.¹²

Kad se *Narodna zahtjevanja* i stavovi liberalnog katolicizma pristaša Mađarske revolucije usporede s programatskim zahtjevima austrijskih i čeških liberalnih katolika, lako je otkriti niz istovjetnih zahtjeva. Austrijski i češki liberali također su tražili narodni jezik u liturgiji, dokidanje celibata kod klera, dokidanje samostana i odijeljenost Crkve od države koja će biti vidljiva po slobodnom izboru crkvenih dostojanstvenika.¹³

Istog dana kad je Zagrebačka skupština izglasala *Narodna zahtjevanja* sabrali su se svećenici stubičkog dekanata pod predsjedanjem opata Ivana Krizmanića, mecene mnogih iliraca, i zatražili također dokidanje celibata i reformu sjemeništa. Svećenik Pavao Štoos, jedan od vodećih iliraca, tiskao je 1848. u Zagrebu spis *O poboljšanju čudorednosti svetjenstva* u kojem i on zastupa napuštanje celibata. Sljedeće je pak godine školski odsjek Banskog vijeća izradio i proglasio nove školske uredbe za Hrvatsku i Slavoniju, gdje predviđa osnivanje Zagrebačkog sveučilišta i traži da slušatelji Teološkog fakulteta borave »perve tri godine svojih naukah izvan sjemeništa duhovnoga«. Kroz to vrijeme dobivat će novčanu potporu od sjemeništa, koja će biti jednaka troškovima koji su dosad u sjemeništu na njih »dolazili, a samo stražnje godine će provesti u sjemeništu«. No ovaj nacrt novoga školskog zakona nisu više dočekali u sjemeništu ondašnji njegovi stanovnici, jer su poslije 25. ožujka 1848. 94 sjemeništara od ukupno 114 bogoslova napustila sjemenište, pa je biskup Juraj Haulik 19. travnja 1848. sjemenište zatvorio. Obnovio ga je sljedeće godine, ali pod vodstvom novih odgojitelja i profesora koji su prihvatili posve drukčiji program odgoja od onoga što su ga predlagale uredbe Banskoga vijeća.¹⁴

10 *Isto djelo*, str. 57.

11 *Isto djelo*, str. 55, 56.

12 Moritz CSAKY, *Der Kulturkampf in Ungarn*, Graz-Köln, 1967, str. 25; Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 228–230.

13 Gábor ANDRIANYI, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum Österreichischen Konkordat von 1855*, Roma, 1963, str. 16–28; Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 264–266.

14 Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 149, 150, 160; Vinko CECIĆ, *Reformistički pokret rimokatoličkog svećenstva u Hrvatskoj godine 1848*, u: *Republika* 10 (1954), str. 355–361.

Biskup Haulik osnovao je 1849. *Katolički list zagrebački* da bude nosilac drukčije crkvene usmjerenosti od one koju je zastupala Zagrebačka skupština sa *Zahtijevanjima naroda*. U uvodniku prvoga broja list ističe da želi udariti srednjim putem, pa nije protiv promjena u Crkvi, ako su to promjene nabolje; list pak ne želi biti nosilac zahtjeva za prilagodbu Crkve najnovijem duhu vremena. Poslije *Katolički list* optužuje »zatočnike novijeg vremena« za stvaranje razdora u jedinstvenom narodnom pokretu, a neimenovani svećenik u jednom od prvih brojeva lista poziva katolike da se oslobode jarma koji im je nametnulo prosvjetiteljstvo, i to ovim riječima: »Dosta smo pod terorizmom svjetloboracah stenjali, dosta se s njima krivim po filozofu Hegelu stvorenim bogovima na mesto pravoga Boga beščastno klanjali. Hvala im na ljubavi. Dajte da se od njih dijelimo, te da iz štovanja za svoje u tom razdelenju tako dugo ostanemo, dok se jednom sjedinimo u krilu crkve katoličke.«¹⁵

Već drugi dan po izglasavanju *Narodnih zahtijevanja* izrazio je pomoćni zagrebački biskup Josip Schott pismeno Gaju svoje protivljenje kao i neslaganje članova Zagrebačkog kaptola s posljednjim dvjema točkama *Zahtijevanja*. J. Horvat tvrdi da je od 25. ožujka 1848. zagrebački visoki kler pritajena opozicija ilirskom pokretu i samome Gaju u kojem gleda zatvorenika svojih interesa. Mišljenje nije utemeljeno, jer je isti Zagrebački kaptol 30. travnja 1848. odlučio poduprijeti vlast bana Josipa Jelačića, pa umiruje narod pozivajući ga da prihvati novonastale društvene promjene.¹⁶ Stav visokog klera mnogo ispravnije izriče poznata ocjena tadašnjih zbivanja koju je dao biskupski kandidat Josip Juraj Strossmayer u lipnju 1849. govoreći o Gaju da je »prva diplomatska glava u domovini i on mu želi uspjeh iz duše i srca, samo neka u vjerozakon ne zadirkiva«.¹⁷

S druge strane ni liberali među ilircima nisu željeli sukob s Crkvom kako se to vidi 1856. godine kad je Gaj uputio pismo *Katoličkom listu* ispričavajući se što je u *Narodnim novinama* bila objavljena vijest koja je mogla oneraspoložiti svećenstvo. Gaj naglašava u toj ispriči da njegove novine tijekom 21 godine izlaženja katoličko svećenstvo nije samo »deržalo nego, mnogo više upravo govoreći, i uzderžalo«.¹⁸

No čule su se i drukčije reakcije koje nisu pokazivale spremnost na toleranciju, već su tražile dijeljenje duhova. To traži spomenuto pismo nepoznatog svećenika zagrebačke biskupije koje spominje »svjetloborce« i traži da Crkva bude daleko od evropskog liberalizma opravdano prepoznajući u *Narodnim zahtijevanjima* njegovo prisustvo i ukazujući istodobno da mu je izvorište u prosvjetiteljstvu, odnosno u duhovnim kretanjima jozefinizma.¹⁹

III.

Zagrebačka *Narodna zahtijevanja* istovjetna su zahtjevima liberalnog svećenstva i građanstva u Ugarskoj, Austriji i Češkoj onoga vremena,²⁰ što ukazuje na bliskost

15 Juraj MATAUŠIĆ, *Die Kroatische Katholische Presse*, str. 211.

16 Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, str. 254, 262.

17 *Isto djelo*, str. 178, 262.

18 *Isto djelo*, str. 218, 294.

19 Moritz CSAKY, *Der Kulturkampf in Ungarn*, str. 26–28; Georg SCHWAIGER, *Liberaler französischer Katholizismus in Vormärz*, str. 144–147.

20 Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za Revolucije*, str. 75, 76.

ili istovjetnost izvorišta liberalnim stavovima svih predvoditelja novih društvenih gibanja na području Habsburške Monarhije. Ti stavovi pripadaju baštini tzv. ranog liberalizma koji je iznikao iz kasnog jozefinizma i valja ga dobro razlikovati od katoličkog liberalizma protujozefinističke usmjerenosti austrijskog teologa Antona Ghuentera († 1863). To su dva različita reformna gibanja liberalnog nadahnuća unutar Crkve u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, premda se međusobno isprepliću. Prvo je idejno ovisno o kasnom jansenizmu i tzv. reformnom katolicizmu, a vremenski se podudara s razdobljem kasnog jozefinizma. Naglašava potrebu uvođenja narodnog jezika u službu Božju, traži mjesto laicima u upravnim crkvenim poslovima, želi dokinuti celibat kod klera, a slobodu Crkve podrazumijeva kao slobodu unutar same Crkve od naslijeđenih struktura. Drugo pak reformno gibanje slijedi učenje Ghuentera i njegovih učenika Veitha i Brunnera, koji žele Crkvu osloboditi od ostataka jozefinizma, tj. od tutorstva država i modernog cezaropapizma i zbog toga traže odijeljenost Crkve i države; ono također nastoji dovesti u sklad vjeru i znanost, a uvjereni su da se prosvjetom dolazi do slobode i pomirenja među različitim kršćanskim konfesijama.²¹

Prvi tip liberalizma bio je u Hrvatskoj toliko prisutan i jak da je posve zapriječio utjecaj vrlo snažnog pokreta katoličke restauracije na početku 19. stoljeća pod vodstvom sv. Klementa Hofbauera, koji se uspješno širio u Austriji i Mađarskoj.²² U njegovu duhu bio je odgojen kler u Bansknoj Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća. No nije riječ samo o jozefinizmu kao obliku apsolutističkoga državnog prosvjetiteljstva, jer je jozefinizam u nas bio nadahnut također idejama reformnog katolicizma i jansenizma. Te dvije struje evropskog katolicizma našle su svoj odjek u Hrvatskoj prije državnih zakona koji su regulirali odnose Crkve i države po mjeri jozefinističkoga cezaropapizma. Stoga taj duh reformnog katolicizma i jansenizma nije u Hrvatskoj nestao na početku 19. stoljeća, premda su državni zakoni napustili strogi jozefinizam. U to se vrijeme kler zagrebačke biskupije odgajao u duhu jansenizma i reformnog katolicizma koji se preoblikovao u rani liberalizam.

U nastojanju oko razjašnjavanja pojave ranog liberalizma među svećenstvom u Hrvatskoj potrebno je upozoriti na istraživanja tzv. bečke povijesne škole u pitanjima jozefinizma koja ističe da je reformni katolicizam jedna od dviju bitnih sastavnica kulturnog i idejnog pologa jozefinizma, dok je druga sastavnica prosvjetiteljsko shvaćanje o vjeri i Crkvi koje izdiže državu iznad Crkve pa joj oduzima iz ruku sav utjecaj na javni život i od nje stvara državnu Crkvu. Reformom je katolicizmu pak temelj jansenizam koji su bili prihvatili vodeći crkveni i društveni krugovi u vrijeme carice Marije Terezije (1740–1780) tražeći putove i sredstva obnove Crkve. Državne reforme u odgoju i obrazovanju klera, strog i dosljedan stav u kršćanskom moralu, napuštanje baroknog sustava pobožnosti nadahnuti su upravo tim duhom, a usmjereni su obnovi Crkve koja bi trebala biti sposobna suzbiti potajni protestantizam u Austriji. Austrijski i ugarski jansenisti prihvatili su i tzv. febronijanske ideje s baštinom koncilijarizma, regalizma i galikanizma, a u apsolutističkoj državi gledali su osobito vrijednog pomoćnika u ostvarivanju svog reformnog programa. Upravo zbog toga lako su primili u vrijeme cara Josipa II (1780–1790) metode i ciljeve prosvjetiteljstva.²³

21 Manfred BRANDL, *Theologie im österreichischen Vormärz*, u: Martin SCHMIDT, Georg SCHWAIGER, *Kirchen und Liberalismus im 19. Jahrhundert*, str. 126–142.

22 Kornelius FLEISCHMANN, *Klemens Maria Hofbauer*, Graz, 1988, str. 199–250.

23 Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb, 1985, str. 117–120.

IV.

S jansenizmom idu pod ruku također ideje tzv. rišerizma, tj. svojevrsnog prezbiterijanizma koji naglašava samostalnost župnika prema mjesnom biskupu i razvija otpor svjetovnog klera prema redovnicima. Jansenizam ugrađuje najvećim dijelom u svoj sustav i galikanizam s njegovim zahtjevima o emancipaciji nacionalnih crkava od crkvenog centralizma, napose ističući prava biskupa koja ne smije ograničiti vlat papinstva; treba ih čak zaštititi podrškom državnih vlasti. U hrvatskoj crkvenoj historiografiji nije dostatno zapaženo da su zaključci galikanskog klera iz 1682. naučavani i na Zagrebačkoj akademiji, što se jasno vidi iz spisa koji je 1776. objavio pitomac zagrebačkog kaptola Ivan Ištvančić. Te je zaključke Ištvančić objavio zajedno s tezama svog profesora iz crkvenog prava i zagrebačkog kanonika Franje Milašina.²⁴ Do izvorišta Milašinovih stavova dolazi se vrlo lako, jer je bio učenik dominikanca Pietra Marie Gazzanige, profesora Bečkog sveučilišta, člana bečkog jansenističkog kruga.²⁵ Milašin je 1764. doktorirao iz teologije kod Gazzanige braneći teološke teze *Positiones theologicae ex tractatibus de Deo eiusque proprietatibus et legibus, peccatis, peccatorumque poenis*. Spis je Milašin objavio uz novčanu pomoć zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja. Njegovi nasljednici biskupi Ivan Paxy i Josip Galjuf također su poznavali i podržavali profesora Gazzanigu,²⁶ pa se smije zaključiti da im nisu bile ni strane ideje jansenizma i reformnog katolicizma.

Milašin i Ištvančić su uz Milašinove teze *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica* objavili i spis Edmonda Richera *De potestate ecclesiastica et temporali sive declaratio cleri Gallicani anni 1682*. (Vindobonae, 1776, 4°, /20/ + 444 + /14/).²⁷

-
- 24 Franjo Milašin (Karlovac, oko 1741 – Zagreb, 22. VII. 1793) kao pitomac zagrebačkog Sjemeništa 1756. stupio je u klerički stalež i primio tzv. niže redove. Dvije godine kasnije bio je gojenac Bečkog kolegija, a 1760. i Bolonjskog kolegija. Školovanje je završio doktoratima iz crkvenog prava i teologije; oba naslova postigao je u Beču. Po povratku iz Beča bio je župnik u Vugrovcu (1766–1768), a onda ga je njegov rođak i zagrebački biskup Franjo Thauszy 1767. postavio za zagrebačkog kanonika. U ime Kaptola upravljao je kaptolskom bolnicom (1768–1779), kaptolskim šumama (1769) i čuvao pečat Kaptola (1779). Bio je čazmanski (1779) i zatim vaškanski arhidakon (1784), a nosio je i naslov opata opatije sv. Ireneja u Srijemu. Nakon prestanka rada isusovaca na Zagrebačkoj akademiji predavao je od 1774. crkveno pravo na Teološkom fakultetu. Pod njegovim predsjedanjem branio je 20. VIII. 1776. Ivan Ištvančić njegove teze iz cjelokupnoga gradiva crkvenog prava objavivši te teze kao prilog spisu *De potestate ecclesiastica et temporali sive declaratio cleri Gallicani anni 1682*.
- 25 Pietro Maria Gazzaniga (1722–1799) pripadao je krugu bečkih jansenista i bio osobito blizak upravitelju visokih škola biskupu Simonu Stocku. Milašin je branio njegove teze, ali i teze svog profesora Augustina Gervasia. Objavio ih je uz novčanu pomoć zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja kao adligat knjizi *Duae dissertationes selectae ex iis quas P. Michael LeQuien Ord. Praed. Editioni S. Joannis Damascani praemisit* (Vindobonae, 1764).
- 26 Biskup Paxy je 1770. bio izdavač drugog sveska u drugom izdanju Gazzaniginih *Praelectiones theologicae*, a biskup Galjuf je 1775. dao tiskati četvrti svezak trećeg izdanja istog djela.
- 27 Usprkos prijateljskom raspoloženju prema idejama reformnog katolicizma sa strane visokog klera u Zagrebu, javio se glas osporavanja Milašinove knjige. Propagandi je u Rim dojavio 26. rujna 1776. franjevac Marijan Ciganić da je kanonik Milašin objavio galikanski spis *De potestate ecclesiastica et temporali*. U svom dopisu Ciganić taj spis naziva protucrkvanim. Propaganda je 23. studenoga 1776. odgovorila Ciganiću ne pokazavši spremnost poduzeti bilo što da se spriječi širenje te knjige.

Spis je bio najprije 1768. anonimno tiskan u Veneciji, a Ištvančić i Milašin ponovno su ga tiskali u Beču. Inače je taj Richerov spis nastao 1611. godine i već dvije godine kasnije došao je na indeks. Djelo je bilo 1701. objavljeno u Kölnu, a Milašin i Ištvančić očito se nisu bojali da će im tko od crkvenih dostojanstvenika predbaciti što objavljuju to djelo; štoviše, oni ga posvećuju carici Mariji Tereziji sa željom da carska vlast i svećenstvo budu nerazdruživo vezani trajnim skladom. Uz Milašinove teze knjiga ima dva dijela: Richerov tekst i apologiju galikanskih članaka koja obrazlaže galikanska učenja o Crkvi koja posjeduje samo duhovnu vlast nad svojim članovima, zatim o Saboru koji stoji iznad pape; treći članak ide tako daleko da ističe kako papinski zakoni imaju tek onda snagu kad ih prihvati i proglašava državna vlast («*placetum regium*»), a četvrti članak traži da papinske uredbe o vjeri i o moralu moraju zadobiti opću suglasnost Crkve da bi postale obvezatne. U svezi s ovom posljednjom tvrdnjom spis *De potestate ecclesiastica et temporalis* niječe valjanost učenja o nepogrešivosti papinskih proglašavanja »*ex cathedra*«, jer tu vlastitost pripisuje samo odlukama općih sabora.

Ovom dijelu spisa prethodi sto Milašinovih teza iz crkvenog prava *Positiones ex universa jurisprudentia ecclesiastica*. Ištvančić je 1776. branio te teze u javnoj raspravi u Zagrebu. Neke od tih teza očito odudaraju od ondašnjeg i današnjeg crkvenog učenja, teološkog i pravnog. Milašin prihvaća učenje da je papa voditelj Crkve (8. teza), ali odmah suzuje njegovu vlast tvrdnjom da su biskupi nasljednici apostola i da primaju svoju vlast neposredno od Krisat (10. teza). Ipak, tek crkvenu vlast bitno umanjuje svjetovna, a Milašin tvrdi da je ona samostojna pa niti izravno niti neizravno nije ovisna o crkvenom autoritetu, što znači da papa ne može nikoga razriješiti zakletve vjernosti prema vladaru (13. i 22. teza). U svojim odlukama jedino su nepogrešivi crkveni sabori. Nepogrešivost Crkve pretpostavlja suglasnost cijele Crkve u kakvom vjerskom učenju; papi ona ne pripada (27. teza). Valja upozoriti da 18. i 19. teza iz Milašinova popisa doslovce izriču učenje 4. zaključka galikanske konstitucije prema kojoj papinske odluke treba prihvatiti Crkva, ali to ne znači da su one neizmjenjive tako dugo dok nije uslijedio pristanak cijele Crkve. Milašinova 30. teza spominje odluku Bečkog sveučilišta iz 1440. godine, kad je ono presudilo u duhu konciliarizma da je opći sabor iznad pape. U popisu su i teze koje opravdavaju stavove jozefinizma, naime da su vladari pozvani štiti Crkvu (33. teza), da je država odvjetnik Crkve (35. teza), da vladarima pripada pravo sazivati pokrajinske sinode i rješavati pitanja jedinstva kršćana (35. teza) i, konačno, da crkveni zakonodavac ne smije proglasiti nikakvu crkvenu uredbu najviših crkvenih vlasti bez suglasnosti svjetovnog gospodara (36. teza).

Budući da je 1785. u Zagrebu istaknuti ugarski jozefinist Michael Szvorenji tiskao djelo *Idea encyclopaediae secundum Vindobonensem studii theologici reformationem proposita*, opravdano je zaključiti da je Zagreb bio jedno od središta reformnih nastojanja u duhu jozefinizma, odnosno u duhu kasnog jansenizma i reformnog katolicizma.²⁸ Štoviše, Zagreb je poprište zanimljivih polemičkih sučeljava-

Ciganić nije imao višu teološku izobrazbu. Bio je propovjednik u samostanskim crkvama u Kloštru Ivaniću (1755), Kostajnici (1756), Hrastovici (1763–1768, 1772–1776), Zagrebu (1776) i Krapini (1777–1783). Od 1768. do 1772. boravio je u Jeruzalemu. Njegov životni put ne opravdava spomenutu tužbu protiv Milašina, pa se može pretpostaviti da ju je podnio na nagovor kojeg profesora franjevačke bogoslovne škole u Zagrebu ili kojeg Milašinova protivnika u crkvenim krugovima.

28 Béla ZOLNAI, *Ungar und die Erforschung des Jansenismus*, u: *Deutsch-slawische Wecheselseitigkeit in sieben Jahrhunderten. Festschrift für E. Winter*, Berlin, 1956, s. tr. 107–134.

nja koja otkrivaju da su ideje kasnog jansenizma i reformnog katolicizma u njem bile žive i na početku 19. stoljeća.

V.

U Zagrebu su potkraj 18. stoljeća tiskani polemički spisi crkvenoreformnog sadržaja. Prvom je naslov *Reflexiones de reformatione cleri Zagrabienensis altissimo throno regio propositae* (Verioduni !?!, 1792). Drugi spis odgovara na prigovore prvoga i nosi naslov *Vindiciae cleri Zagrabienensis contra Reflexiones Hieronymi Szabadhegyi et Ladislai Fogassi* (Philadelphiae !?!, 1793). Spomenuti autori Szabadhegyi i Fogassi nepoznate su osobe, a drugi spis Šime Jurić pripisuje pravniku Josipu Keresturiju.²⁹ Sa sigurnošću se zna jedino da je na spis *Reflexiones* reagirao i književnik Tito Brezovački odbacivši njegovu opravdanost i u njem sadržane prijedloge.³⁰

Prva dva spisa zapravo su odraz žestoke prepirke koja je u to vrijeme bila nastala u Zagrebačkom kaptolu među kanonicima, i to između tzv. mlađih i starijih kanonika. Mlađi u prvoj knjizi predbacuju starijima nehaj prema religioznim obvezama i nebrigu u obavljanju pastoralnih dužnosti, ali kod toga sami otkrivaju vlastiti jozefinistički mentalitet. Tako se npr. nazivaju župnicima kojima je temeljna zadaća biti vojnici carskoga veličanstva i poticati ljude da budu vjerni Bogu i vladaru (str. 5); svoje prijedloge o obnovi svećeničkog života, kako tvrde, iznose u želji da osiguraju dobro Crkve i dobro države (str. 6); donose prijedloge o reorganizaciji Kaptola predbacujući tadašnjim kanonicima da su »nekorisni Bogu, kralju, domovini i bližnjemu« (str. 12); kad predlažu dokidanje 20 kanoničkih mjesta, prijedlog obrazlažu time što će sadašnja kanonička dobra postati materijalna osnova siromašnim župnicima koji će se tako osloboditi materijalnih briga i biti u mogućnosti poticati »podložni narod na vjeru u Boga i na vjernost koju duguju kralju« (str. 20). Pisци *Reflexiones* posebno se tuže na niske dohotke župnika zagrebačke biskupije (str. 27), a za popravak njihova materijalnog stanja, napose na području Vojne krajine, predlažu da svećenici nose oficirske činove, što bi im povećalo ugled pred narodom (str. 33); svoj prijedlog opravdavaju upozorenjem da i u Rusiji svećenici drže narod u pokornosti (str. 37) i odmah se opravdavaju tvrdnjom da su sve to predložili samo radi slave Božje i »što sretnijeg napredovanja državne uprave« (61. stranica).

Knjiga *Vindiciae* odgovara na prigovore u *Reflexiones* istim načinom predbacivanja i osporavanja. Prisposoblja pisanje mlađih kanonika s pisanjem »isusovačkih autora« (str. 36); ruga se prijedlogu o školovanju mladih svećenika u Rimu upozoravajući da je ondje školovanje usmjereno osposobljavanju budućih svećenika za obraćanje nekršćana, a takvih nema u ovim krajevima, što zapravo znači da je prijedlog bio usmjeren protiv patenta o vjerskoj toleranciji (str. 156). Keresturi ipak priznaje da je crkvena mladež davno prestala pjevati u koru katedrale (str. 158) i da javno mnijenje u Zagrebu ne odobrava ni način odgoja ni življenja crkvenih ljudi onoga vremena prigovarajući da su svećenici podložni idejama »ateizma, jansenizma i libertinizma«, tj. liberalizma (str. 166).

29 Šime JURIC, *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis*, pars I, tomus I, Zagrabiae, 1968, str. 283.

30 *Authoris et reflexionum de reformatione cleri Zagrabienensis per nb. d. Hieronimum Szabadhegyi propositum confutatio per R. D. Titum Brezovachky, praesbiterum (!) ex-paulinum opposita*, Zagrabiae, Typis Josephi Caroli Kotsche, 1793.

Opravdanost tog prigovora potvrđuju zapisi da su u to vrijeme zagrebački kanonici Filip Wohlgemuth († 1804), Stjepan Kolosvary († 1798) i Josip Galjuf († 1798) zasigurno bili članovi slobodnozidarske lože, a prije toga je to bio i kanonik Nikola Dolovac († 1782). Osim njih slobodnim zidarima pripadali su biskup Maksimilijan Vrhovac († 1827) i profesori Zagrebačke akademije, inače svećenici, Antun Kukec i Maksimilijan Čolić.³¹ Bilo je to vrijeme kad je jozefinistička inteligencija koristila savez slobodnih zidara kao svoju neslužbenu organizaciju. Program te i takve inteligencije na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće obuhvaćao je niz zasada u skladu s prosvjetiteljskim idejama vremena, pa su onodobni slobodni zidari tog austrijskog tipa nastojali unijeti nove odnose u društvo, poglavito ukidanjem kmetstva i uvođenjem vjerske tolerancije te unapređujući trgovinu i obrt i podižući prosvjetne i gospodarske uvjete u kojima su živjeli najširi slojevi naroda.³² U vrijeme pak kasnog jozefinizma, tj. u prvim desetljećima 19. stoljeća, nove su generacije prihvatile jozefinističku baštinu i zastupale jozefinističke stavove u agrarnoj politici, razvoju građanskog društva, uvođenju novih oblika privređivanja, industrijalizacije i sudjelovanja građanstva u birokratskoj državnoj organizaciji.³³ I na području državnocrkvenih odnosa rani liberalizam zadržao je idejni polog jozefinizma. Čak se razvio svojevrsni liberalni etatizam koji nije priznavao suverenitet Crkve, nego samo države. Sve su to bili izdanci jozefinizma.³⁴ Taj liberalizam zastupa u javnosti stavove kao što su: Crkva ne smije odgajati svoj podmladak po vlastitom nahodanju, nego po direktivama države; osim toga valja sačuvati vjernost prosvjetiteljskom racionalizmu kakvu pokazuju svećenici odgojeni po generalnim sjemeništima u vrijeme Josipa II; svećenike treba odgajati tako da razviju kritički duh prema onim vjerskim sadržajima i obredima koji ne mogu podnijeti racionalističku kritiku; osobito valja trajno njegovati otvorenost prema crkvenim reformama i spremnost na vjersku i konfesionalnu toleranciju.³⁵

U zagrebačkoj biskupiji na prijelomu prosvjetiteljskog i novog vremena vodeća je osoba bio biskup Maksimilijan Vrhovac. »Dvije su odrednice obilježavale njegovu djelatnost: suprotstavljanje pretenzijama mađarskog plemstva i nastojanje oko što većeg zbližavanja hrvatskih krajeva.«³⁶ U okviru tih odrednica kretao se njegov rad i zalaganje na kulturnom, gospodarskom i političkom polju. U njegovoj knjižnici nalazila su se djela francuskih enciklopedista. Bio je i optužen da tiska liberalna djela, a sam se tuži da je bio prisiljen prodati svoju tiskaru i tako umanjiti svoj rad na promicanju dostojanstva ilirskog jezika. Ipak je 1803. dao tiskati za kler zagrebačke biskupije knjižicu pod naslovom *Exercitia pietatis desumpta e sacris litteris et liturgia Ecclesiae... jussu et auctoritate domini Ordinarii denuo latine edita* (Zagrabiae, 1803, 16⁰, str. 328). Djelo se pripisuje »opatu Messenguju«. Riječ je o Françoisu Philippeu Messenguyu (1677–1763), značajnom jansenističkom prvaku i piscu. Kongregacija Indeksa je 1761. osudila 45 rečenica iz njegovih

31 Josip KOLANOVIĆ, *Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca* u: *Croatica Christiana periodica* 5 (1981), br. 7, str. 5–8.

32 *Isto djelo*, str. 15–17.

33 ISTI, *Djelatnost Maksimilijana Vrhovca u povezivanju hrvatskih zemalja do 1809*, u: *Historijski zbornik* 37 (1984), str. 33–42.

34 Moritz CSAKY, *Der Kulturkampf in Ungarn*, str. 15–21.

35 Gábor ANDRIANYI, *Die Stellung der ungarischen Kirche zum Oesterreichischen Konkordat*, str. 39–57.

36 Josip KOLANOVIĆ, *Djelatnost Maksimilijana Vrhovca u povezivanju hrvatskih zemalja*, str. 31, 32.

spisa. Nije osudila spomenuta *Exercitia*, premda je očito da je to priručnik svećeničke duhovnosti po jansenističkim načelima.³⁷ Dakle, i ova je knjiga još jedan znak da su u zagrebačkoj biskupiji i u razdoblju kasnog jozefinizma smisleno širene ideje jansenizma kao aktualnog sadržaja za odgoj i usmjeravanje klera. Te su se ideje širile nesmetano, jer se istodobno ne mogu uočiti nikakve tendencije oko restauracije predjozefinističkog ili baroknog tipa vjerskog i crkvenog života, a još manje ima znakova o bilo kakvom odjeku katoličke romantike koju je u Austriji i Ugarskoj širio krug pristaša i sljedbenika sv. Klementa Hofbauera.

V.

Spomenute knjige dragocjene su jedinice u leksikonu hrvatskog latinizma, ali su mnogo značajnije kao znakovi da je reformni katolicizam s kasnim jansenizmom prisutan u kontinentalnoj Hrvatskoj potkraj 18. i na početku 19. stoljeća kao formativni čimbenik u životu Katoličke Crkve, napose u oblikovanju svećenstva. Tako jozefinizam u nas nije bio samo pojava društveno-političke naravi, nego je prepoznatljiv i po otvorenosti duhova za opća kulturna, društvena i politička, vjerska i crkvena pitanja. U tom je duhu odgajano svećenstvo, pa je shvatljivo da je ono samo pokušavalo rješavati pitanja općeg kulturnog i društvenog značenja, ali ponuđena rješenja nisu bila općenito prihvaćena. No tako formirano svećenstvo ima sluha za sva pitanja o kojima brinu vođe ilirskog pokreta. Tu je obrazloženje činjenice da je kler pružio punu suradnju i podršku vodama ilirskog pokreta. To je obrazloženje činjenice, također, da je kler bez teškoća prihvatio ideologiju ilirizma, premda je u njoj posebno značajna sastavnica bio rani liberalizam. Štoviše, ilirizam ima jasne oznake liberalnog katolicizma jozefinističkog nadahnuća, i to upravo kao duhovnog ozračja u kojem živi kler onoga vremena u kontinentalnoj Hrvatskoj. Zato je također shvatljivo da ni revolucionarne godine 1848. ne dolazi do razlaza iliraca i svećenstva, makar su u *Zahtijevanjima naroda* prevladale ideje crkvenog sekularizma, i to u životu i ustrojstvu Crkve. Štoviše, dio klera ozbiljno je podržavao i takve ideje jer je bio odgojen u ozračju katoličkog liberalizma jozefinističkog tipa, tj. u ozračju ranog liberalizma, a njemu nisu bile strane ideje o vjerskoj slobodi i odijeljenosti Crkve od države.

Liberalni je katolicizam dakle oko sredine prve polovice 19. stoljeća bio realna opcija svećeničke i laičke inteligencije u kontinentalnoj Hrvatskoj. Crkveni predvodnici u liberalnom katolicizmu gledaju mogućnost da Crkva bude čimbenik narodnog i kulturnog povezivanja među Hrvatima i među Južnim Slavenima. Stoga je razumljivo što svećenstvo napušta konfesionalnu intransigentnost tvrdeći npr. u pravilima Društva zagrebačkih bogoslova 1845. pod imenom *Skladoglasje* da je »svakom... čovjeku potlam Stvoritelja njegovoj narodnost prva i koju oskrvniti

37 Méssenguy je među jansenistima uživao visok ugled; nazivan je drugi Quesnel. *Exercitia pietatis* sastavio je za učenike Kolegija i pitomce Sjemeništa u Beauvaisu (usp. *Lexicon für Theologie und Kirche*, sv. 7, str. 317, 318). Vrhovčevo izdanje tog djela najprije sadrži njegovu riječ svećenicima (13–16), zatim jutarnje molitve (1–9), pomolitve za primanje sakramenta pokore (16–25); glavninu knjige čine priprava za misu (26–70) s osobitim razmatranjem otajstava Kristova života i muke (51–61), a zatim slijedi zahvala za misu (71–128). Molitvenik sadrži izbor biblijskih tekstova za svakodnevno razmatranje (128–174) i molitve za dostojno dijeljenje pojedinih sakramenata (174–199). U molitveniku su našle također mjesto litanije Imena Isusova i Svih svetih (208–215, 272–281), himni i psalmi te ogledalo ispita savjesti (316–321); molitvenik završava večernjim molitvama (324–328).

slobodno nije, /jer je/ svetinja«. Dakle, na prvom je mjestu vjera u Boga, na drugom odmah narodnost, a tek nakon toga slijedi pripadnost određenoj konfesiji, Crkvi.³⁸ Tako katolički kler, koji je želio političku samostalnost Hrvatske, podržava proces integracije Hrvatske, kulturne i političke. Katolički kler nije mogao ponuditi sam katolicizam kao sredstvo te integracije, jer bi odmah odbio sve nekatolike u Hrvatskoj, ali je zato ponudio liberalni katolicizam i njime jamčio dovoljnu otvorenost katolika prema svim nekatolicima u procesu političke i kulturne integracije. Tako je liberalni katolicizam omogućio istom kleru prihvaćanje ilirizma i sudjelovanje u ilirskom pokretu, a ilirizam je pak u onodobnome povijesnom kontekstu prihvatio liberalni katolicizam radije od neke druge usmjerenosti katolicizma onoga vremena. Liberalni katolicizam tako postaje sastavnica ideologije ilirizma, i to ne kao neko trenutačno opredjeljenje svećenstva u kontinentalnoj Hrvatskoj, nego kao konstanta crkvenog života u tom dijelu Hrvatske potkraj 18. stoljeća i do sredine 19. stoljeća. Jedino je tako razumljivo zašto su svećenici pružili plebiscitarnu podršku svemu što je ilirizam stavio u svoj program, čak i liberalnom katolicizmu s oštrim konotacijama.

Résumé

LE CATHOLICISME LIBERAL, UNE COMPOSANTE DE L'IDEOLOGIE ILLYRIENNE

Dans les années soixante du 19e siècle, le catholicisme libéral croate se réfère à l'idéologie illyrienne et »yougoslave« du Parti national croate.

Les milieux ecclésiastiques, avec Mgr. Josip Juraj Strossmayer, partisan de l'union des Eglises au Concile vatican (1870), et le chanoine Franjo Rački, s'engagent dans la voie de l'illyrisme croate, une idéologie à la fois libérale, très occidentale et un peu condescendante à l'égard du voisin croate de l'Est.

³⁸ Franjo Emanuel HOŠKO, *Zagrebački bogoslovi u vrijeme Preporoda, Croatica christiana periodica* 3 (1979), br. 4, str. 172–177.